

РЕФЛЕКСІЯ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК: 159.9:364-051

Балахтар Валентина Візиторівна

Кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6343-2888>

Анотація. У статті висвітлено проблему рефлексії як одного з чинників професійно-особистісного становлення фахівців з соціальної роботи. Рефлексія виступає професійно-особистісним новоутворенням, що забезпечує здатність оцінювати діяльність із погляду перспектив успіху, корегувати її з урахуванням різних норм, бути відповідальним за ймовірні результати, передбачати її наслідки для себе та оточуючих тощо.

Наведено результати емпіричного дослідження рівня рефлексивності. Констатовано низький і середній рівень рефлексивності, характерний для фахівців з соціальної роботи, що свідчить про значні ускладнення щодо сформованості рефлексивних вмінь, здатності до рефлексії, а це свідчить про існуючі проблеми щодо самоконтролю поведінки фахівця в актуальних ситуаціях, самоаналізу професійної діяльності, прогнозування, тощо. За результатами дисперсійного аналізу встановлено статистично значущі відмінності щодо показника рефлексивності фахівців із соціальної роботи залежно від статі, віку і стадії професійного становлення.

Ключові слова: фахівець з соціальної роботи, рефлексія, рефлексивність, професійно-особистісне новоутворення, стадії професійного становлення.

Постановка проблеми. Становлення професійно-психологічною готовністю та ін.), особистості фахівця у сфері соціальної роботи досягнення ними гуманістичного, рефлексивного, ціннісного та духовного щабля [1]. Це зумовлено соціально-психологічною специфікою соціальної роботи як професійної діяльності, що спрямована на надання соціальної підтримки людині, задоволення потреб різних верств

населення, сприяння їхній успішній соціалізації, попередженню деструктивних явищ, відтворення сутнісних сил людини, самоорганізації, розвитку духовності як конкретної особистості, так і громадянського суспільства загалом.

Тому особистісно-професійне становлення фахівця у сфері соціальної роботи обумовлено змістом, різновекторністю і багатофункціональністю професійної діяльності, вимогами до продуктивного процесу розвитку та саморозвитку особистості, освоєнням й самопроєктуванням професійно орієнтованих видів діяльності, визначенням власного статусу, ролі і місця у світі професій, особливостями реалізації себе у професійній діяльності й самоактуалізацію особистісного потенціалу з метою досягнення вершин професіоналізму. Особлива роль у цьому процесі належить розвитку здатності фахівця до рефлексії як процесу «самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів» [6, с. 340], яка передбачає здатність фахівця бачити, ставити та розв'язувати нестандартні практичні професійні завдання.

Рефлексивна компетентність є системоутворювальним компонентом професійного становлення фахівця з соціальної роботи, інтегративною якістю його особистості, що сприяє формуванню стійких професійних мотивів, спрямованості на застосування рефлексії в професійній діяльності, системне знання щодо рефлексії та її місця і ролі у сфері соціа-

льної роботи, уможливорює ефективне й адекватне здійснення рефлексії, творче осмислення та подолання проблемних моментів, прогнозування ситуацій та сприяння саморозвитку й розвитку рефлексії в клієнтах соціальних служб. Зважаючи на це, актуальним уявляється дослідження рефлексії у процесі становлення особистості фахівців з соціальної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто відзначити, що окремі аспекти досліджуваної проблеми вже були предметом дослідження. Зокрема, вивчалися соціально-психологічні (Г. Андрєєва, К. Смирнова, О. Сопіков та ін.), комунікативні (О. Бодальов, Н. Гуткіна, К. Даніліна, А. Петровський та ін.), когнітивні (М. Алексєєв, В. Давидов, А. Захарова та ін.), професійні (Ю. Дяченко, Є. Зеєр, А. Реан, Л. Мітіна та ін.) та інші аспекти.

У контексті досліджуваної проблеми актуальним є уявлення про типи рефлексії, виокремлені С. Степановим та І. Семеновим, як способи переосмислення особистістю змісту власної свідомості, діяльності, спілкування, що уможливорює розробку засобів аналізу соціальних, психологічних, педагогічних та інших проблем у процесі реалізації практичної діяльності у сфері соціальної роботи та виокремлення кооперативного, комунікативного, особистісного та інтелектуального аспектів рефлексії [8, с. 31-40].

Водночас, особливості та психологічні

умови формування рефлексії у становленні особистості фахівців у сфері соціальної роботи вивчені не достатньо.

Мета публікації – висвітлити результати емпіричного дослідження особливостей рефлексії як професійно-особистісного новоутворення у становленні особистості фахівців у сфері соціальної роботи.

Методика та організація дослідження.

У дослідженні взяли участь 625 фахівців з соціальної роботи з різних регіонів України на різних стадіях професійного становлення:

1) самовизначення в якості майбутнього фахівця – студенти віком до 23 років (31,0%);

2) самопроєктування (життєконструювання) майбутнього професійного шляху – молоді фахівці віком до 30 років (15,0%);

3) саморегуляція у професійній діяльності – фахівці віком від 30 до 40 років (16,3%);

4) самоствердження та самовдосконалення у професійній діяльності – фахівці віком від 40 до 50 років (11,2%);

5) самореалізація фахівця як професіонала, досягнення «акме» – фахівці віком від 50 до 60 років (14,7%);

6) рефлексія професійного досвіду і самотворення смислу подальшого життєвого шляху – фахівці віком від 60 років і більше (11,7%).

З них було виокремлено групи:

1) за статтю: жінки (76,2%) і чоловіки (23,8%);

2) за місцем проживання: місто (75,7%) і село (24,3%).

Під час дослідження використовувались такі методи: аналіз, узагальнення і систематизація соціально-психологічної, педагогічної та науково-методичної літератури у галузі освіти та соціальної роботи, методика вимірювання рівня рефлексивності А. Карпова, метод незавершених речень. Статистична обробка даних і графічна презентація результатів здійснювалася за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 23.0).

Виклад основного матеріалу. Рефлексія у становленні особистості фахівця з соціальної роботи забезпечує здатність оцінювати діяльність із погляду перспектив успіху, корегувати її з урахуванням різних норм, бути відповідальним за ймовірні результати, передбачати її наслідки для себе та оточуючих [7, с. 137-138].

Поняття «рефлексія» трактують як розуміння власних психічних станів, особистісних проявів, емоційних реакцій, а не лише як усвідомлення людиною особливостей своєї особистості [6]. Рефлексію розуміють як феномен, що існує з дня народження особистості, розвивається нею впродовж її життя, а також є засобом життєдіяльності взагалі, й професійної діяльності, зокрема. Під час рефлексії людина отримує інший, на відміну від чут-

тевого розуміння, досвід. Вона стає можливою, коли у людини є особливе свідоме ставлення до самого себе [3]. Зокрема, особливу увагу звертає Л. Рибалко на роль рефлексії у процесі самореалізації фахівця, що передбачає: здатність мислити (осмислення потреби самореалізації); свідомий процес, що передбачає усвідомлення потреби саморозкриття фахівця у професійній діяльності; самоспостереження як метод професійної самореалізації; здібність звертатися до власної «самості», аналізувати знання про власне «Я»; самостворення, що породжує нові знання про власні можливості щодо професійної самореалізації [9, с. 265-266].

На думку В. Карпова, існують чотири рівні рефлексії, що залежать від складності рефлексуємого змісту проблеми:

– перший рівень передбачає рефлексивну оцінку особистості щодо ситуації на даний момент часу (оцінка почуттів, думок у конкретній ситуації, оцінка поведінки інших людей у певній ситуації);

– другий рівень – формування особистістю власних суджень щодо відчуттів інших людей у схожій ситуації;

– третій рівень включає появу уявлень щодо сприйняття іншою людиною самої себе;

– четвертий рівень – формування уявлень щодо розуміння людьми думок інших людей, враховуючи поведінку в різних ситуаціях [4, с.345].

Досліджуючи феномен «рефлексія»,

А. Карпов стверджував, що визначені рівні залежать від складності рефлексуємого змісту, а це, у свою чергу, передбачає врахування трьох головних її видів: ситуативної, ретроспективної та перспективної [4]. Кожен з названих видів відіграє важливу роль у роботі фахівця, що дозволяє критично аналізувати і прогнозувати власну діяльність, організовувати і реорганізовувати власне особистісно-професійне становлення завдяки постійним роздумам про себе і свою діяльність у сфері соціальної роботи.

Рефлексивна діяльність у практичній діяльності фахівця потребує постійного рефлексивного аналізу різноманітних проблемних ситуацій у наданні соціальних послуг різним категоріям населення, розуміння контексту як власних дій, так і клієнтів соціальних служб, критичного оцінювання власної діяльності та самокорекції прийнятих цілей тощо. Окрім того, рефлексія також передбачає продукування інноваційних ідей, самоаналіз ступеню професійної готовності, рівня кар'єрних домагань, самооцінку професійної діяльності, успішності програвання соціальних ролей, пов'язаних з різноманітними функціями соціальної роботи, та інші рефлексивні процеси. Нині суспільство потребує високоосвічених, конкурентоздатних на ринку праці фахівців, мобільних, ініціативних, здатних до постійного оновлення власних знань, умінь і навичок у сфері соціальної роботи, усвідомлення особистістю себе як професіонала та власної діяльності.

Отже, рефлексія є професійно-особистісним новоутворенням, що дозволяє фахівцю усвідомлювати проблеми, здійснювати самоспостереження, аналіз процесу та його результатів, знаходження нових ресурсів, корекцію професійної діяльності тощо. На нашу думку, рефлексуючий фахівець з соціальної роботи – це думуюча людина, професіонал, здатний аналізувати, творчо розвиватись, досліджувати і вдосконалювати власний особистісний і професійний досвід, прагнути до саморозвитку і самореалізації у професійній діяльності.

З метою визначення рівня рефлексивності, впливу рефлексії на професійне становлення особистості фахівців з соціальної роботи було проведено емпіричне дослідження серед соціальних працівників. На першому етапі

– у 31,8% досліджуваних, а високий рівень – у 3,9%. Це свідчить про значні утруднення у сформованості рефлексивних вмінь, здатності до рефлексії для значної кількості фахівців із соціальної роботи.

Зокрема, високий рівень рефлексивності фахівців забезпечує безпосередній самоконтроль поведінки фахівця в актуальних ситуаціях, схильність до самоаналізу професійної діяльності, прогнозування, тощо. Відповідно низький – відсутність зазначених можливостей.

Спираючись на дослідження науковців (Дж. Гордона [123], А. Карпова [4], П. Кірбі [13], С. Максименка [5], К. Манна [12], М. Савчин [7], Н. Томпсона [11], Г. Щедровицького [10] та ін.), які зазначають, що рефлексія впливає на процес професійного

Таблиця 1.

Розподіл досліджуваних фахівців із соціальної роботи за рівнями рефлексивності

Рівні рефлексивності	Кількість досліджуваних у %
низький	64,3
середній	31,8
високий	3,9

емпіричного дослідження за методикою А. Карпова були визначено показники та рівні рефлексивності фахівців з соціальної роботи (Табл. 1).

Як впливає з Табл. 1, для більшої половини фахівців з соціальної роботи характерний низький рівень рефлексії (64,3,0%), серед-

становлення особистості фахівця в цілому і формування професійно важливих та особистісних якостей зокрема, на другому етапі емпіричного дослідження визначено особливості рефлексивності як професійно-особистісного новоутворення у процесі становлення фахівців у сфері соціальної роботи. Зокрема, вста-

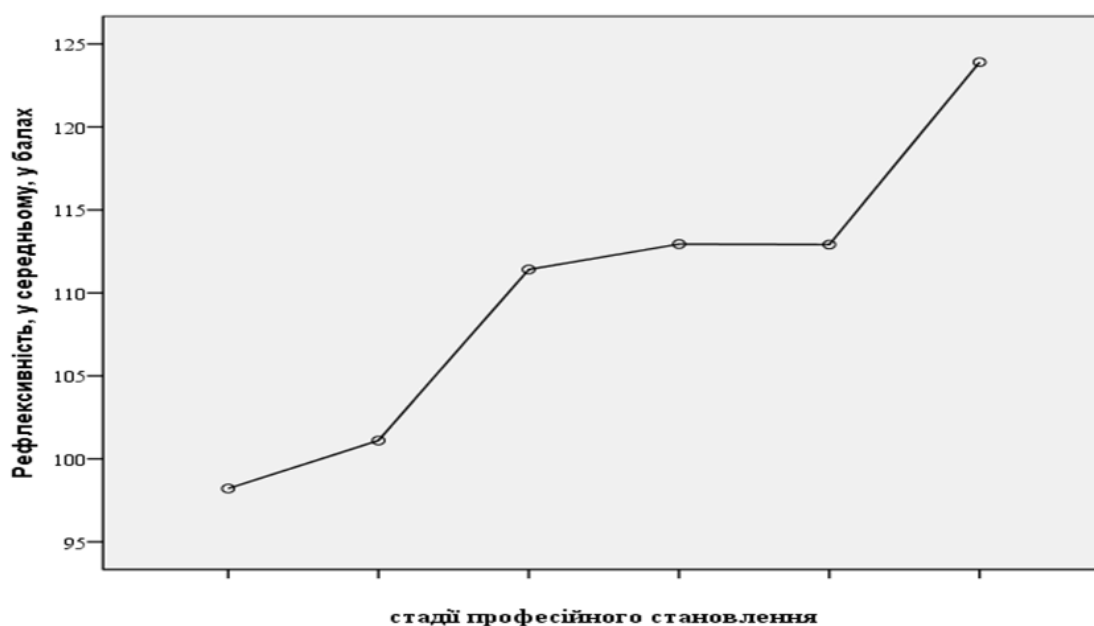
© Балахтар В. В.

новлено статистично значущі відмінності щодо рефлексивності фахівців із соціальної роботи залежно від стадій професійного становлення (Рис. 1).

Як видно з Рис. 1, показник рефлексивності зазнає постійного зростання упродовж становлення особистості фахівців з соціальної роботи. Зокрема, показник рефлексивності

досвіду і самотворення смислу подальшого життєвого шляху є найвищим і становить 123,9 балів ($p \leq 0,01$).

На нашу думку, це зумовлено особливостями особистісно-професійного становлення, набуттям професійного досвіду, задоволенням потреб у саморозвитку, самовдосконаленні і самореалізації особистості фахівця як

Рис. 1. Особливості рефлексивності фахівців соціальної роботи залежно від стадій професійного становлення

Примітки: 1 – стадія самовизначення в якості фахівця; 2 – стадія самопроекування (життєконструювання) професійного шляху; 3 – саморегуляція у професійній діяльності; 4 – самоствердження та самовдосконалення у професійній діяльності; 5 – самореалізація фахівця як професіонала, досягнення «акме»; 6 – рефлексія професійного досвіду і самотворення смислу подальшого життєвого шляху.

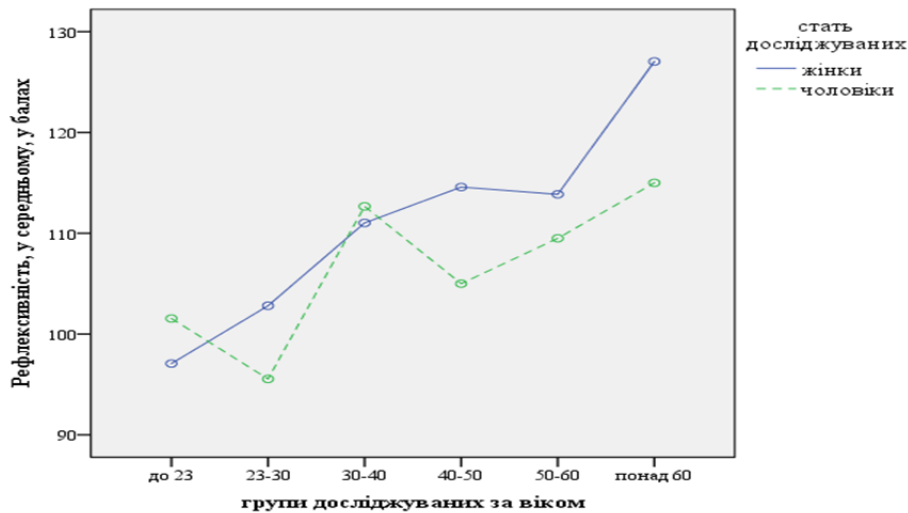
найбільш низький на стадії самовизначення в якості фахівця і становить у середньому 98,2 балів ($p \leq 0,01$). На інших стадіях постійно зростає: на стадії самопроекування – у середньому 101,1 балів; саморегуляції – 111,4; самоствердження та самовдосконалення – 112,9; самореалізації – 112,9; рефлексії професійного

професіонала, соціально-економічними чинниками, оскільки професійне становлення передбачає набуття з віком якісної своєрідності, зрілості.

Варто відзначити, що не лише конструктивні зміни, але й існує ймовірність появи деструктивних змін, криз, конфліктів у профе-

сійній діяльності, як у перехідні періоди на різних стадіях становлення, так і в повсякден-

у середньому на початку професійного становлення (у віці до 23 років), і зростає до показ-

Рис. 2. Особливості рефлексивності фахівців соціальної роботи залежно від статі та віку досліджуваних

ній діяльності, що зумовлено може бути психоемоційними навантаженнями, відсутністю можливості у задоволенні потреб як матеріального, так і духовного характеру, розвитку професійно важливих здібностей, кар'єрного зростання тощо.

За результатами дисперсійного аналізу виявлено особливості рефлексивності фахівців соціальної роботи залежно від статі та віку досліджуваних. Так, зокрема виявлено, що фахівців жіночої статі характеризує тенденція до постійного зростання показника рефлексивності, на відміну від фахівців чоловічої статі (Рис. 2).

Як видно з Рис. 2, у жінок середній показник рефлексивності стабільно зростає у процесі становлення: починаючи з 97,07 балів

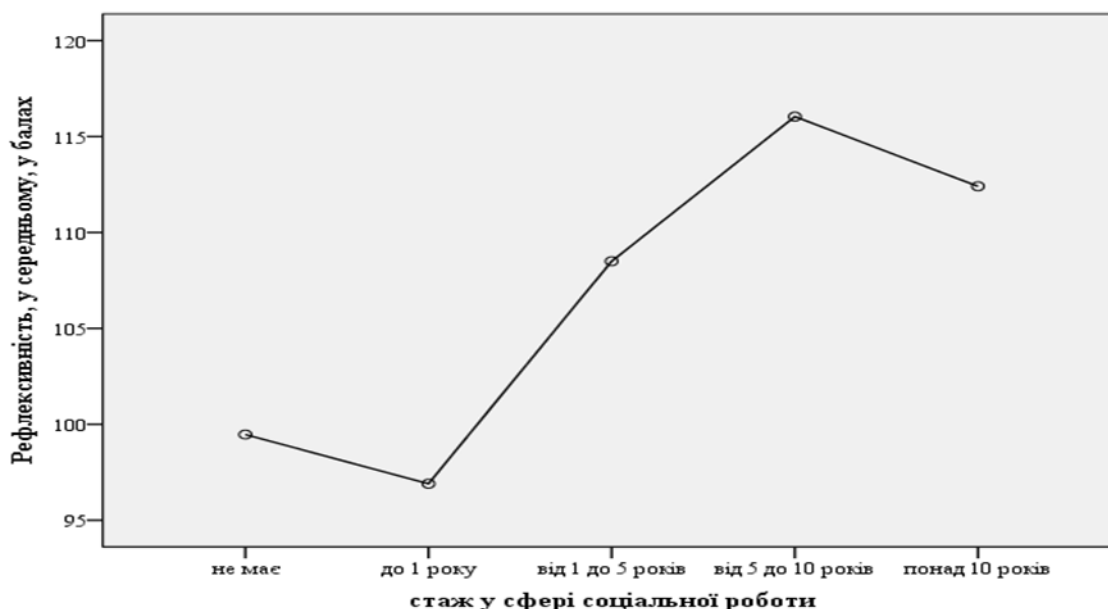
ника 127,04 балів у середньому у віці понад 60 років, а у чоловіків показник рефлексії є достатньо мінливим ($p \leq 0,01$). Зокрема, найнижчий показник спостерігаємо у віці 23-30 років і становить він у середньому 95,55 балів, потім зростає до 112,67 балів (у середньому, у віці 30-40 років), знову зазнає зниження до 40-50 років (105,00 у середньому) і поступово зростає до показника, у середньому, 115, 00 балів у віці понад 60 років ($p \leq 0,01$).

Такі результати, на нашу думку, зумовлені особливостями психічного розвитку чоловіків і жінок на різних стадіях професійного становлення, їхньою схильністю до самоаналізу в конкретних життєвих ситуаціях, здатністю до пізнання себе, здібностей і можливостей власного «Я» відповідно до визначених вимог

професійної діяльності у сфері соціальної роботи з існуючими у фахівця наявними уявленнями щодо власної професії.

Рефлексія є основою, базисом професійного становлення й особистісного зростання фахівця, сприяє переосмисленню його власних дій і переконань, спонукає до самореалізації як професіонала. Зокрема, за результатами дисперсійного аналізу виявлено особливості рефлексивності фахівців з соціальної робо-

фесійного досвіду тощо. Але в осіб, які здобули стаж роботи понад 10 років, показник рефлексії дещо знижується. Можна припустити, що набуваючи стажу, досвіду роботи, фахівець припускається хибної думки щодо власного професійного вдосконалення, перестає критично аналізувати діяльність, не здатний оцінювати продуктивність й ефективність свого становлення як професіонала, що зумовлено зниженням показника рефлексії, а це, у

Рис. 3. Особливості рефлексивності фахівців соціальної роботи залежно від стажу роботи досліджуваних

ти залежно від стажу роботи досліджуваних. Як видно з рисунку 3 (Рис. 2), показник рефлексивності, починаючи з трудової діяльності, тобто стаж роботи становить хоча б 1 рік, постійно зростає упродовж трудової діяльності з набуттям стажу роботи, вдосконаленням про-

свою чергу, може спричинювати появу професійних деформацій.

У цілому розвиток рефлексії як професійно-особистісного новоутворення відбувається упродовж усього процесу становлення особистості фахівця під постійним впливом

біологічних, психологічних і соціальних факторів та особистісного прагнення до самореалізації себе як професіонала, оскільки сформованість у фахівця здатності до професійного рефлексування визначає значною мірою рівень професійного мислення фахівця, його особистісне та професійне становлення. Окрім того, ми припустились думки, що можливо

тання «Соціальна робота для мене як фахівця означає можливість ...» нами отримано наступні відповіді, представлені у Таблиці 2.

Як видно з даних Таблиці 2, серед показників становлення фахівців у сфері соціальної роботи найбільш розвинутим виявилась прагнення допомагати фахово людям різних категорій: людям похилого віку, самотнім, у

Таблиця 2.

Показники становлення особистості фахівця у сфері соціальної роботи

Показники становлення	Середнє значення	Стандартне відхилення
допомагати фахово людям різних категорій: людям похилого віку, самотнім, у СЖО та ін.	0,67	0,469
кар'єрного росту, професійної самоактуалізації, самореалізації та саморозвитку	0,22	0,416
взаємодіяти з людьми, встановлювати нові контакти, працювати в команді	0,18	0,386
розуміти себе та інших, дотримуватись етичного кодексу	0,15	0,355
бути корисним, причетним до вирішення соціальних проблем населення	0,14	0,343
змінити світ на краще, робити добро, боротись з консерватизмом	0,10	0,306
реалізувати соціальну політику держави	0,08	0,00
працювати за спеціальністю, стати професіоналом	0,07	0,253
утруднюються з відповіддю	0,279	0,057

фахівці не зовсім чітко розуміють сутність професійного становлення у сфері соціальної роботи, завдання, мету і своє призначення в цілому.

З метою вивчення усвідомлення й розуміння фахівцями сутності становлення у професійній діяльності нами було використано метод незавершених речень. Зокрема, на пи-

складних життєвих обставинах та ін. (у середньому 0,67), що, на нашу думку свідчить про сформовану позитивну установку стосовно інших людей в особистості фахівців, їхню мотиваційну спрямованість, емпатійність і готовність до виконання функцій соціальної роботи щодо надання допомоги населенню, але в той же час є суперечність, оскільки не надто

© Балахтар В. В.

високим виявилися і показники «бути корисним, причетним до вирішення соціальних проблем населення» (у середньому 0, 14).

Окрім того, значно нижчі показники отримані і щодо кар'єрного росту, професійної самоактуалізації, самореалізації та саморозвитку (у середньому 0,22) у професійній діяльності, що, можна припустити, зумовлено різними соціально-економічними чинниками. Показник «реалізувати соціальну політику держави» виявився надзвичайно низьким (0,08), як і саме бажання працювати за спеціальністю, стати професіоналом (0,07). Це спричинено, на нашу думку, різними причинами, в тому числі й фінансовими, потребою у реформуванні соціальної політики держави, яка б сприяла зростанню престижності професії фахівця, його професійно-особистісному становленню як професіонала.

Щодо показників взаємодії з людьми, встановлення нових контактів, роботи в команді (у середньому 0,18); розуміння себе та інших, дотримання етичного кодексу (у середньому 0,15); змінити світ на краще, робити добро, боротись з консерватизмом (0,14), то вони теж виявились не дуже високими. Це свідчить про слабко розвинуті комунікативні здібності, здатність навчатись і навчати інших, прагнення до самостійної творчої діяльності, незнання етичного кодексу. Зрозуміло, що така низька поінформованість викликає і суперечливе ставлення як до професії, так і до самого себе. Зокрема, виявилась і певна частина

досліджуваних, котрій було проблематично відповідати на запитання, тобто утруднювалися з відповіддю (у середньому 0,279). Такі суперечливі результати зумовили потребу дослідити питання щодо задоволеності професією серед досліджуваних.

Реципієнтам було запропоновано дати відповідь на запитання «Якщо б Вас була можливість почати трудову діяльність спочатку, то яку б ви обрали професію?». За результатами отриманих відповідей виявилось, що 41% досліджуваних, якщо б у них була можливість розпочати трудову діяльність спочатку, обрали б професію фахівця у сфері соціальної роботи, 17,6% – споріднену, 32,2% досліджуваних обрали б іншу професію і 9,2% фахівців не змогли визначитись з відповіддю.

Таким чином, лише менше половини досліджуваних готові працювати у сфері соціальної роботи, третя частина досліджуваних взагалі не бачить себе у ролі фахівця і готова обрати любую іншу професію. Зрозуміло, це є проблемою, що зумовлена різними причинами (низька заробітна плата, престижність професії, емоційні навантаження, професійні стреси тощо).

Висновки. Результати емпіричного дослідження засвідчили доцільність застосування методики А. Карпова щодо розгляду рефлексії як професійно-особистісного новоутворення у процесі становлення фахівців з соціальної роботи, що забезпечує здатність оцінювати діяльність із погляду перспектив успіху,

корегувати її з урахуванням різних норм, бути відповідальним за ймовірні результати, передбачати її наслідки для себе та оточуючих. Констатовано низький і середній рівень рефлексивності у фахівців з соціальної роботи, які свідчать про значні утруднення щодо сформованості рефлексивних вмінь, здатності до рефлексії, що зумовлює появу щодо самоконтролю поведінки фахівця в актуальних ситуаціях, самоаналізу професійної діяльності, прогнозування, тощо.

Встановлено статистично значущі відмінності щодо рефлексивності фахівців із соціальної роботи залежно від стадій професійного становлення, статі та віку досліджуваних. Виявлено, що показник рефлексивності зазнає постійного зростання упродовж становлення особистості фахівців з соціальної роботи на всіх стадіях. Щодо статі і віку, то у жінок він постійно зростає упродовж всього становлення, а у чоловіків має тенденцію до мінливості періодів зростання і зниження, але у цілому зростає.

Отже, рефлексія у процесі становлення особистості фахівця з соціальної роботи сприяє формуванню вмінь керувати власними діями, самостійно оцінювати власні можливості, визначати професійні завдання, плани їхніх вирішень, аналізувати отримані результати, осмислювати власну професійну діяльність, тобто розвиток рефлексії як професійно-особистісного новоутворення зазнає постійного впливу біологічних, психологічних і соціа-

льних факторів і супроводжує увесь процес становлення особистості фахівця з соціальної роботи, стимулює до самореалізації як професіонала.

З метою вивчення рівня усвідомлення й розуміння фахівцями сутності становлення у професійній діяльності за допомогою методу незавершених речень виявлено, що найбільш розвинутим серед показників становлення фахівців є прагнення допомагати фахово людям різних категорій: людям похилого віку, одиноким, у складних життєвих обставинах та ін., що, на нашу думку свідчить про сформовану позитивну установку стосовно інших людей в особистості фахівців, їхню мотиваційну спрямованість, емпатійність і готовність до виконання функцій соціальної роботи щодо надання допомоги населенню, але в той же час є суперечність, оскільки не надто високим виявилися і показники «бути корисним, причетним до вирішення соціальних проблем населення» та ін.

Подальші перспективи дослідження полягають у пошуках нових підходів до формування рефлексивних вмінь, рефлексивної компетенції, спеціального соціально-психологічного супроводу щодо розвитку рефлексії у фахівців з соціальної роботи на різних стадіях професійного становлення.

Перелік використаних джерел:

1. *Алексеев Н. Г.* Проектирование и рефлексивное мышление / Алексеев Н. Г. // Развитие личности. – М., 2002. – №2. – С. 92-116.
2. *Балахтар В. В.* Модель становлення особистості майбутнього фахівця з соціальної роботи : The 3-rd International youth conference – Perspectives of science and education (July 6, 2018) SLOVO\WORD. – New York, USA. 2018. 524 p. – С. 303-314
3. *Дяченко Ю. Л.* Професійна рефлексія у діяльності фахівця з фізичної реабілітації / Ю. Л. Дяченко, М. Ю. Заушнікова // Молодий вчений, листопад, 2016. – №11.1(38.1). – С. 21-24.
4. *Карпов А. А.* Психология рефлексивных механизмов деятельности: моногр. / А. А. Карпов. – М.: Институт психологии РАН, 2004. – 432 с.
5. *Максименко С. Д.* Рефлексія – шлях до продуктивного самовизначення / С. Д. Максименко // Психолог – 2005. – № 1. – С. 19-22.
6. *Психологический словарь* / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, – 494 с.
7. *Савчин М.* Рефлексія як механізм вдосконалення професійної діяльності / М. Савчин, М. Студент // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – №2. – С. 137-146.
8. *Степанов С. Ю.* Психология рефлексии: проблемы и исследования / С. Ю. Степанов, И. Н. Семенов // Вопросы психологии. – 1985. – № 1. – С. 31-40.
9. *Рибалко Л. С.* Акмеологічні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя : дис... д. пед. н. / Л. С. Рибалко. – Х., ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2008. – 457 с.
10. *Щедровицкий Г. П.* Избранные труды / Г. П. Щедровицкий. – М.: Шк. Культ. Полит., 1995. – 800 с.
11. *Thompson, N. & Pascal, J.* (2011). Reflective practice: an existentialist perspective. Reflective Practice, 12(1), P.15-26.
12. *Mann, K., Gordon, J., & MacLeod, A.* (2009). Reflection

and reflective practice in health professions education: a systematic review. Advances in Health and Science Education, 14, P. 595-621

13. *Kirby P.* Development of the reflective teaching instrument / P. Kirby, C. Teddlie // Journal of research & development in Education. – 1989. – v.22. – №4. – P. 45-50.

References (Transliteration):

1. *Alekseev N. G.* Proektirovanie i reflektivnoe myshlenie / Alekseev N. G. // Razvitie lichnosti. – M., 2002. – №2. – S. 92-116.
2. *Balakhtar V. V.* Model stanovleniya osobistosti maybutnogo fahivtsya z sotsialnoyi roboti : The 3-rd International youth conference – Perspectives of science and education (July 6, 2018) SLOVO\WORD. – New York, USA. 2018. 524 s. – S. 303-314
3. *Dyachenko Yu. L.* Profesiynna refleksiya u diyalnosti fahivtsya z fizichnoyi reabilitatsiyi / Yu. L. Dyachenko, M. Yu. Zaushnikova // Molodiy vcheniy, listopad, 2016. – №11.1(38.1). – S. 21-24.
4. *Karpov A. A.* Psihologiya refleksivnyih mehanizmov deyatelnosti: monogr. / A. A. Karpov. – M.: Institut psihologii RAN, 2004. – 432 s.
5. *Maksimenko S. D.* Refleksiya – shlyah do produktivnogo samoviznachennya / S. D. Maksimenko // Psiholog – 2005. – №1. – S. 19-22.
6. *Psihologicheskii slovar* / pod obsch. red. A. V. Petrovskogo, M. G. Yaroshevskogo. – 2-e izd., ispr. i dop. – M. : Politizdat, – 494 s.
7. *Savchin M.* Refleksiya yak mehanizm vdoskonalennya profesiynoyi diyalnosti / M. Savchin, M. Student // Pedagogika i psihologiya profesiynoyi osviti. – 2002.
8. *Stepanov S. Yu.* Psihologiya refleksii: problemy i issledovaniya / S. Yu. Stepanov, I. N. Semenov // Voprosyi psihologii. – 1985. – №1. – S. 31-40.
9. *Ribalko L. S.* Akmeologichni zasadi profesiynopedagogichnoyi samorealizatsiyi maybutnogo vchitelya : dis... d. ped. n. / L. S. Ribalko. – H., HNPU Im. G.S. Skovorodi, 2008. – 457 s.

10. *Schedrovitskiy G. P.* Izbrannyye trudy / G. P. Schedrovitskiy. – M.: Shk. Kult. Polit., 1995. – 800 s.
11. *Thompson, N. & Pascal, J.* (2011). Reflective practice: an existentialist perspective. *Reflective Practice*, 12(1), P.15-26.
12. *Mann, K., Gordon, J., & MacLeod, A.* (2009). Reflection and reflective practice in health professions education: a systematic review. *Advances in Health and Science Education*, 14, P. 595-621
13. *Kirby P.* Development of the reflective teaching instrument / P. Kirby, C. Teddlie // *Journal of research & development in Education*. – 1989. – v.22. – №4. – P. 45-50.

Balakhtar Valentyna

PhD (Pedagogical Sciences), Associate Professor, Department of Pedagogy and Social Work of the Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi (Ukraine)

REFLECTION AS A FACTOR OF PROFESSIONAL AND INDIVIDUAL PROVISION OF SOCIAL WORK PROFESSIONALS

ABSTRACT

Nowadays, Social Work is required a special attention as a new type of professional activity, and the formation of a specialist's personality in the field of Social Work presents a variety of different requirements for his/her personality and professional qualities. Reflection acts as one of the professional and personality factor, which provides the ability to evaluate activity from the perspective of success prospects, self-monitoring, analysis of the process and its results, find new resources; adjust the professional activity according to different norms, be responsible for the supposed results, predict its consequences for oneself and others, promote self-development and development of reflection in clients of social services,

etc.

The results of the empirical research were given, which showed the expediency of using A. Karpov's methodology for considering the reflection as a professional and personal neoplasm in the formation of the personality of a Social Work specialist. The indicators and levels of employees' reflexivity have been investigated. The low and average level of reflexivity have been stated, which are the characteristics for Social Work specialists, the significant difficulties are encountered in the formation of reflexive abilities, ability to reflect, and this testifies to existing problems concerning self-control of specialist's behavior in actual situations, self-examination of professional activity, forecasting, etc. According to the results of the dispersion analysis, statistically significant differences were found regarding the reflexivity of Social Work specialists, depending on gender, age and stages of professional development. In particular, the indicator of reflexivity, in general, is constantly growing at all stages of the professional development of the personality of Social Work specialists, which is conditioned by the peculiarities of personal and professional formation, acquisition of professional experience, satisfaction of the needs for self-development, self-improvement and self-realization of the personality of a specialist as a professional, socio-economic factors, because professional formation involves the acquisition of age-old qualitative peculiarity and maturity. Regarding the features of the reflexivity of specialists, depending on gender

© Балахтар В. В.

and age, in women, it constantly grows throughout the formation, and due to men, the features of the reflexivity tend to the variability of periods of growth and decrease, but generally increase. Consequently, the reflection in the process of becoming a personality of Social Work specialist contributes to the formation of skills to manage their own actions, to independently evaluate their own capabilities, to determine professional tasks, plans for their decisions, to analyze the results, to reflect on their own professional activities, that is, the development of reflection as a professional-personal neoplasm undergoes the constant influence of biological, psychological and social factors and accompanies the whole process of becoming a personality of Social Work specialist, stimulates the self-realization as a professional.

Key words: social work specialist, reflection, reflexivity, professional-personal neoplasm, stages of professional development.

Балахтар Валентина Визиторовна

Кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики и социальной работы Черновицкого университета имени Ю. Федьковича, г. Черновцы (Украина)

РЕФЛЕКСИЯ КАК ФАКТОР ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЛИЧНОСТНОГО СТАНОВЛЕНИЯ СПЕЦИАЛИСТА В СФЕРЕ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ

Аннотация. В статье освещена проблема рефлексии как одного из факторов профессионально-личностного становления специалистов по социальной работе. Рефлексия выступает профессионально-личностным новообразованием, обеспечивающим способность оценивать деятельность с точки зрения перспектив успеха, корректировать ее с учетом различных норм, быть ответственным за возможные результаты, предусматривать ее последствия для себя и окружающих и тому подобное. Предоставлены результаты эмпирического исследования уровня рефлексивности. Констатирован низкий и средний уровень рефлексивности, характерный для специалистов по социальной работе, что свидетельствует о значительных затруднениях по формированию рефлексивных умений, способностей к рефлексии, проблемах по самоконтролю поведения специалиста в актуальных ситуациях, самоанализа профессиональной деятельности, прогнозирования и тому подобное. По результатам дисперсионного анализа установлены статистически значимые различия по показателю рефлексивности специалистов по соци-

альной работе в зависимости от пола, возраста и стадий профессионального становления.

Ключевые слова: специалист по социальной работе, рефлексия, рефлексивность, профессионально-личностное новообразование, стадии профессионального становления.

Дата отримання статті: 15.08.2018
Дата рекомендації до друку: 15.09.2018
Дата оприлюднення: 27.09.2018